

Türkiye’de Turizm Gelirleri ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: VAR Analizi

Ersin YENİSU*

Özet

Turizm ekonomik açıdan ileri ve geri bağlantıları yüksek bir sektör olması nedeniyle ülkelere döviz kazandırma, cari açığın kapatılması ve istihdama katkı gibi önemli getiriler sunar. Yabancı turist sayısı ve turizm gelirleri açısından dünyada ilk on ülkeden biri olan Türkiye’nin turizm potansiyeli bir hayli yüksektir. Bu doğrultuda çalışmanın amacı Vektör Otoregresif (VAR) modeliyle Türkiye’de turizm gelirleri ve ekonomik büyüme arasındaki ampirik ilişkileri ¹saptamaktır. Söz konusu analizlerin dönem aralığıysa 2003Q1-2018Q1’den oluşan 61 gözlemlili üçer aylık verilerdir. Çalışmada yapılan analizlerde, literatürdeki diğer çalışmaların sonucuna benzer olarak, turizm gelirlerinden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedenselliğin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Söz konusu nedensellik ilişkisi VAR modeli, etki-tepki analizi ve varyans ayrıştırması analizleriyle de desteklenmiştir. Sonuç olarak Türkiye turizm potansiyelinden daha fazla yararlanıp alternatif turizmi de teşvik etmek suretiyle sektörde çeşitlendirmeye gitmeli ve böylece olumsuz dış şokların etkisini azaltmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Turizm Gelirleri, Ekonomik Büyüme, VAR Analizi

Tourism Revenue and Economic Growth Relationship in Turkey: VAR Analysis

Abstract

Since tourism has a high sector of forward and backward links in terms of economy, it offers important benefits to countries such as foreign exchange, current account deficit and employment contribution. In terms of number of foreign tourists and tourism revenues for the first ten countries in the world that Turkey's tourism potential is very high. The purpose of the work in this direction Vector Autoregressive (VAR) model to determine the empirical relationships between tourism revenues and economic growth in Turkey. In the period of analysis of the mentioned analyzes, 61 observations were made in 2003Q1-2018Q1. Similar to the results of other studies in the literature, the analysis of the study shows that there is a one-way causality from tourism incomes to economic growth. The causal relationship is also supported by the VAR model, impact-response analysis and analysis of variance decomposition. As a result, Turkey should go to diversify the sector by encouraging the further advantage of the tourism potential of alternative tourism and thus should reduce the impact of adverse external shocks.

Keywords: Turkey, Tourism Revenue, Economic Growth, VAR Analysis

1. Giriş

Turizm temelli büyüme hipotezi literatürde ve uygulamada uzunca bir süredir ilgi görmektedir. Gerek gelişmiş ülkeler açısından gerekse gelişmekte olan ülkeler açısından sektör ayrıcalıklı bir öneme sahiptir. Nitekim söz konusu sektör bacasız sanayi olarak da adlandırılmaktadır. Dahası turizm Türkiye de dâhil olmak üzere birçok ülke için en önemli hizmet sektörü kollarındandır. Bununla birlikte turistik faaliyetler özellikle sanayi devrimi sonrası çalışanlara izin hakkı gibi sosyal hakların verilmeye başlanmasıyla dünyada yaygınlaşmaya başlamıştır. Günümüzde ise çalışanların sosyal haklarındaki artışa ve artan kişisel gelire bağlı

* Hacı Bayram Veli Üniversitesi, ersinyenisu@gmail.com

E. YENİSU, Türkiye’de Turizm Gelirleri ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: VAR Analizi

olarak söz konusu sektör hızla büyümektedir. 21. yüzyılda bu sürekli büyüyen pazardan daha fazla pay alabilmek için ülkeler çetin bir rekabet içindedirler. Bu nedenle Türkiye açısından da sektörün dikkatle izlenmesi ve belki de turizm gelirlerinin artırılması için çeşitli tedbirlerin alınması gereklidir.

Bu çalışmanın amacı yerli ve yabancı literatürde uzunca bir süredir incelenmekte olan turizm gelirleri ve ekonomik büyüme ilişkisini Türkiye örneği üzerinden tespit etmektir. Ele alınan konu her daim güncelliğini yitirmediği için söz konusu ilişki son verilerle yeniden test edilecektir. Kullanılan analiz araçlarının çeşitli ve incelenen dönemin güncel olması çalışmanın farklılığını ortaya koymaktadır. Diğer taraftan ekonometrik bir uygulamayı içeren çalışma bu yönüyle metodolojik açıdan literatüre katkı sunabilir. Nitekim çalışmada Vektör Otoregresif (VAR) analizinin kullanılma sebebi söz konusu yöntemin birçok ekonometrik uygulamanın temeli olması ve araştırma konusuna en uygun yöntemlerden biri olmasıdır.

Çalışma beş bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm genel bilgilerin verildiği giriş bölümüdür. İzleyen bölüm turizm gelirleri ve ekonomik büyüme konusunu araştıran literatürün incelenmesine ayrılmıştır. Çalışmanın üçüncü bölümünde uygulama kısmında kullanılan veri seti tanımlanmış ve metodolojik bilgilere yer verilmiştir. Bir sonraki bölüm olan dördüncü bölümse VAR analizine ve bulguların raporlanmasına ayrılmıştır. Son bölüm olan beşinci bölümdeyse sonuç kısmına yer verilmiştir.

2. Literatür Taraması

Turizm gelirleri ve ekonomik büyüme ilişkisi literatürde farklı ülkeler, farklı yöntemler ve farklı dönem aralıkları kullanılmak suretiyle uzunca bir süredir incelenmektedir. Tablo 1’de bu konudaki hem yerli hem de yabancı ampirik araştırmaların özeti sunulmaya çalışılmıştır.

Tablo 1: Turizm gelirleri ve ekonomik büyüme ilişkisini inceleyen ulusal ve uluslararası literatürden örnekler

Çalışmanın Başlığı	Yazar (Tarih)	Ülke (ler)	Yöntem (Dönem)	Bulgular ve Sonuç
Türkiye’de Turizm Gelirleri ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki (1992-2003)	D. Uysal vd. (2004)	Türkiye	Regresyon ve Granger Nedensellik (1992-2003) (A)	Turizm gelirleriyle ekonomik büyüme arasında karşılıklı ilişki vardır. Turizm gelirleri ekonomik büyümeyi pozitif etkilemektedir.
Turizm Sektörünün Türkiye’nin Ekonomik Büyümesi Üzerindeki Etkisi: VAR Analizi Yaklaşımı	O. Bahar (2006)	Türkiye	VAR (1963-2004) (Y)	Turizm ekonomik büyüme üzerinde olumlu bir etki oluşturmaktadır. Söz konusu iki değişken eşbütünlüktedir. Yani karşılıklı bir ilişki içindedirler.
Turizme ve İhracata Dayalı Büyüme: 1980-2005 Türkiye Deneyimi	M. K. Değer (2006)	Türkiye	Regresyon ve Eşbütünlükleme (1980-2005) (Y)	Turizm gelirleri ve ihracat gelirleri ekonomik büyüme üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir. Söz konusu değişkenler arasında eşbütünlükleme ilişkisi vardır.
Türkiye’de İhracata ve Turizme Dayalı Büyüme Hipotezinin Analizi: Eşbütünlükleme ve Nedensellik İlişkisi	Ö. Kızılgöl (2006)	Türkiye	Eşbütünlükleme, ECM ve Nedensellik (1963-2005) (Y)	Turizm gelirleri ve ekonomik büyüme arasında uzun dönemli ilişki vardır. İhracata ve turizme dayalı büyüme hipotezi geçerlidir.
Türkiye’de Turizm Gelirlerinin Ekonomik Büyüme Etkisinin Testi: Yapısal Kırılma ve	N. Çil Yavuz (2006)	Türkiye	Yapısal Kırılma ve Toda-Yamamoto Nedensellik (1992Q1-2004Q4) (Ç)	Turizm gelirleri ve ekonomik büyüme arasında nedensellik ilişkisi yoktur.

E. YENİSU, Türkiye’de Turizm Gelirleri ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: VAR Analizi

Nedensellik Analizi

Türkiye’de Ekonomik Büyüme ve Turizm İlişkisi Üzerine Ekonometrik Analiz	A. Aslan (2008)	Türkiye	Johansen Eşbütünleşme ve Granger Nedensellik (1992:1-2007:2) (Ç)	Yaklaşık son 15 yıllık dönemde turizm gelirleri ekonomik büyümeyi desteklemiştir.
Türkiye’de Turizm ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Kısa ve Uzun Dönemli İlişkiler	H. Çetintaş ve Ç. Bektaş (2008)	Türkiye	ARDL Sınır Testi ve Nedensellik (1964-2006) (Y)	Kısa dönemde turizm gelirleriyle ekonomik büyüme arasında ilişki bulunmazken, uzun dönemde söz konusu iki değişken arasında anlamlı bir ilişki vardır. Nedenselliğin yönü ise turizm gelirlerinden ekonomik büyüme doğru tek yönlüdür.
Türkiye’de Turizm Gelirleri İle Ekonomik Büyüme İlişkisi: Bir Nedensellik Analizi	Ö. Kızılgöl ve E. Erbaykal (2008)	Türkiye	Toda-Yamamoto Nedensellik (1992:01-2006:02) (Ç)	Ekonomik büyümeden turizm gelirlerine doğru tek yönlü bir nedensellik vardır.
Yabancı Ziyaretçi Harcamalarının Ekonomik Büyüme Etkisi (1970 – 2007)	Y. Akan ve C. Işık (2009)	Türkiye	Granger Nedensellik ve Eşbütünleşme (1970-2007) (Y)	Yabancı ziyaretçi harcamaları ekonomik büyüme üzerinde etki yaratmaktadır ve bu etki yabancı ziyaretçi harcamalarından ekonomik büyüme doğrudur.
Türkiye’de Turizm Gelirleri İle Büyüme Arasındaki İlişkinin Analizi	E. A. Alp (2010)	Türkiye	T-VAR (1998:01-2009:12) (A)	Turizm gelirleri ile ekonomik büyüme arasında pozitif ilişki vardır. Turizm gelirlerindeki % 30 artış olması halinde ekonomik büyümeyi etkilemektedir.
Gelişmekte Olan Ülkelerde Turizm-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Dinamik Panel Veri Analizi	O. Bahar ve K. Bozkurt (2010)	Gelişmekte Olan 21 Ülke	Dinamik Panel Veri Analizi (1998-2005) (Y)	Turizm ve ekonomik büyüme arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Uzun dönemde turizm gelirlerindeki % 1’lik artış ekonomik büyüme üzerinde % 2,825’lik bir artışa yol açmaktadır.
Turizm Sektörünün Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri	E. Hepaktan ve S. Çınar (2010)	Türkiye	Granger Nedensellik 1980-2008 (Y)	Turizm gelirleriyle ekonomik büyüme arasında nedensellik ilişkisi yoktur.
The Causal Relationship between Tourism and Economic Growth in Malaysia: Evidence from Multivariate Causality Tests	N. Kadir vd. (2010)	Malezya	Nedensellik Testi ve VECM (1994-2004) (Y)	Uluslararası turizm gelirleri ve reel ekonomik büyüme önemli ölçüde eşbütünleşiktir. Söz konusu iki değişken arasındaki nedenselliğin yönü ekonomik büyümeden turizm gelirlerine doğrudur.
Is the Tourism-led Growth Hypothesis Stable for Malaysia? A Note	H. H. Lean ve C. F. Tang (2010)	Malezya	Nedensellik (Ocak 1989-Şubat 2009) (A)	Turizme dayalı büyüme hipotezinin kararlılığı geçerlidir.
Dynamic Inter-Relationship between Trade, Economic Growth and Tourism in	T. Sarmidi ve N. H. Salleh (2010)	Malezya	Eşbütünleşme ve Nedensellik (1997:Q1-2007:Q4)	Turizm gelirleri ve ekonomik büyüme uzun dönemde ilişkilidir. Turizm gelirlerinden ekonomik büyümeye doğru nedensellik vardır.

E. YENİSU, Türkiye’de Turizm Gelirleri ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: VAR Analizi

Malaysia		(Ç)		
Tourism, Economic Growth and Current Account Deficit in Pakistan: Evidence from Co-integration and Causal Analysis	S. Malik vd. (2010)	Pakistan	Johansen Eşbütünlük ve Granger Nedensellik (1972-2007) (Y)	Uzun dönemde turizm gelirleri ile ekonomik büyüme arasında eşbütünlük ilişkisi vardır. Kısa dönemde turist sayısı ekonomik büyümenin Granger nedenidir.
Analyzing the Impact of International Tourism on Economic Growth in Turkey	B. Savaş vd. (2010)	Türkiye	ARDL Sınır Testi ve ECM Nedensellik (1984Q1-2008Q3) (Ç)	Turist sayısı ve turizm gelirlerinden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik vardır. Turizme dayalı büyüme hipotezi geçerlidir.
Causality between Tourism and Economic Growth: Empirical Evidence from India	P. K. Mishra vd. (2011)	Hindistan	Eşbütünlük ve Granger Nedensellik (1978-2009) (Y)	Turizm aktivitelerinden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik vardır.
Tourism and Economic Growth in Developing Countries: P-VAR Approach	A. J. Samimi vd. (2011)	20 Gelişmekte Olan Ülke	P-VAR (Panel Vektör Otoregressif) Yaklaşımı (1995-2009) (Y)	Ekonomik büyüme ile turizmdeki gelişme arasında çift yönlü nedensellik vardır. Söz konusu iki değişken arasında ayrıca uzun dönemli pozitif bir ilişki vardır.
Tourism and Economic Growth Nexus: An Input Output Analysis in Turkey	S. Atan ve Y. Arslantürk (2012)	Türkiye	Girdi-Çıktı Analizi (2002)	Turizm ekonomi için temel bir sektör değildir. Fakat yüksek geri bağlantıları nedeniyle özellikle otel ve restoran göstergeleri açısından önemli bir sektördür.
Tourism as a Long-Run Economic Growth Factor in Portugal: Evidence from Causality Analysis	J. P. C. Bento ve M. Santos (2012)	Portekiz	Nedensellik Analizi (1997:1-2010:4) (Ç)	Turizmden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik vardır. Turizme dayalı büyüme hipotezi geçerlidir.
Tourism Development and Economic Growth in Developing Countries	E. M. Ekanayake ve A. E. Long (2012)	Gelişmekte Olan Ülkeler	Panel Eşbütünlük ve Nedensellik (1995-2009) (Y)	Turizme dayalı büyüme hipotezi bütün bölgeler için istatistiksel olarak öneme sahip değildir. Katsayı işaretinin pozitif olmasıyla az da olsa turizmin ekonomik büyümeye olumlu katkısını ortaya koymaktadır.
Tourism and Economic Growth in Malaysia: Evidence from Tourist Arrivals from ASEAN-5 Countries	N. Kadir ve M. Z. A. Karim (2012)	ASEAN-5 (Singapur, Endonezya, Tayland, Brunei, Filipinler)	Panel Eşbütünlük ve Panel Nedensellik (1998-2005) (Y)	Uluslararası turizm gelirleri ile reel ekonomik büyüme arasında eşbütünlük ilişkisi vardır. Turizm gelirlerinden ekonomik büyümeye doğru Granger nedensellik vardır. Ekonomik büyüme için kamu, turizm altyapı ve tesislerine yatırım yapılmalıdır.
Turizm Gelirlerinin Çeşitli Makro Ekonomik Göstergeler ile İlişkisi: Türkiye Örneği (1992 – 2011)	O. Kara vd. (2012)	Türkiye	VAR ve Granger Nedensellik (1992:1-2011:5) (A)	Ekonomik büyümeden turizm gelirlerine doğru tek yönlü bir Granger nedensellik vardır.
Evaluation of the Relationship between Tourism Industry and	M. Lashkarizadeh vd. (2012)	İran	Granger Nedensellik ve ECM	Turizm endüstrisi ile ekonomik büyüme karşılıklı nedensellik içindedir. Bu nedensellik uzun

E. YENİSU, Türkiye’de Turizm Gelirleri ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: VAR Analizi

Economic Growth in Iran			(1980-2009) (Y)	dönemde de desteklenmektedir.
Tourism and Economic Growth Linkages in Malaysia	D. Mulok vd. (2012)	Malezya	Eşbütünleşme ve Nedensellik (1974-2010) (Y)	Turist sayısı ve ekonomik büyüme eşbütünleşik değildir. Kısa dönemde ekonomik büyümeden turizm aktivitelerine doğru tek yönlü bir nedensellik vardır. Turizm aktivitelerini arttırmak için istikrarlı ve sürdürülebilir bir ekonomi politikası izlenmelidir.
Does Tourism Really Matter for Economic Growth? Evidence from Nepal	S. Paudyal (2012)	Nepal	Üç Aşamalı En Küçük Kareler (1975-2010) (Y)	Turizm gelirleri ve GSMH arasında çift yönlü nedensellik vardır. Turizm ekonomik büyümenin önemli bileşenlerindedir.
Türkiye’de Turizm ve İhracat Gelirlerinin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisinin Testi: Eşbütünleşme ve Nedensellik Analizi	E. Polat ve S. Günay (2012)	Türkiye	Eşbütünleşme ve Nedensellik (1969-2009) (Y)	Turizm gelirleri ve GSMH arasında uzun dönemli bir ilişki vardır. Turizm gelirlerinden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik vardır. Turizme dayalı büyüme hipotezi geçerlidir.
Tourism and Growth in European Countries: An Application of Likelihood-Based Panel Cointegration	F. M. Sampayo ve S. S. Vale (2012)	Avrupa Ülkeleri	Panel Eşbütünleşme (1988-2010) (Y)	Kuzey Avrupa ülkelerinde Güney Avrupa ülkelerine nazaran turizmin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi daha fazladır.
Turizm- Ekonomik Büyüme İlişkisi: Sektör Bazında Bir İnceleme	N. Yamak vd. (2012)	Türkiye	Johansen Eşbütünleşme ve Granger Nedensellik (1960-2006) (Y)	Uzun dönemde ne reel turizm gelirlerinin ne de turist başına düşen reel turizm gelirlerinin ekonomik büyüme üzerinde etkisi yoktur. Kısa dönemde reel turizm gelirleri sadece sanayi ve hizmet sektörleri üzerinde anlamlı etkiye sahiptir.
Time-Varying Interdependencies of Tourism and Economic Growth: Evidence from European Countries	N. Antonakakis vd. (2013)	Avrupa Ülkeleri	VAR (1995:01-2012:12) (A)	Turizm-ekonomik büyüme ilişkisi hem büyüklük açısından hem de yön açısından kararlı değildir.
The Relationship between International Tourism and Economic Growth: The Case of Morocco and Tunisia	M. Bouzahzah ve Y. E. Menyari (2013)	Fas ve Tunus	Eşbütünleşme ve Granger Nedensellik (1980-2010) (Y)	Turizme dayalı büyüme hipotezi her iki ülkede de sadece kısa dönemde geçerlidir. Uzun dönemde ekonomik büyümeden uluslararası turizm gelirlerine doğru tek yönlü nedensellik vardır.
Türkiye’de Ekonomik Büyüme ve Turizm İlişkisi	E. Bozkurt ve Ö. Topçuoğlu (2013)	Türkiye	Eşbütünleşme ve Hata Düzeltme Modeli (ECM) (1970-2011) (Y)	Turizm gelirlerinin ihracat gelirleri içindeki payı ile ekonomik büyüme arasında hem uzun dönemde hem de kısa dönemde çift yönlü nedensellik ilişkisi vardır.
Does Tourism Development Promote Economic Growth in Transition Countries? A Panel Data Analysis	M. C. Chou (2013)	10 Geçiş Ülkesi	Panel Nedensellik (1988-2011) (Y)	Geçiş ülkelerinin bazılarında (Bulgaristan, Romanya, Slovenya) etki nötr, bazılarında (Kıbrıs, Litvanya, Slovakya) büyüme hipotezi geçerli, bazılarında (Çek Cumhuriyeti,

E. YENİSU, Türkiye’de Turizm Gelirleri ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: VAR Analizi

				Polonya) ters yönlü ilişki, bazılarında (Estonya ve Macaristan) çift yönlü ilişki vardır.
Türkiye’de Turizm Gelirleri-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Nedensellik Analizi (1963-2010)	O. Çoban ve C. C. Özcan (2013)	Türkiye	Eşbütünleşme ve Nedensellik (1963-2000) (Y)	Kısa dönemde turizm ve ekonomik büyüme arasında ilişki bulunmazken, uzun dönemde turizm ekonomik büyümenin önemli bir nedenidir. İki değişken arasında çift yönlü nedensellik vardır.
Tourism and Economic Growth In Sri Lanka: Evidence From Cointegration And Causality Analysis	B. Jayathilake (2013)	Sri Lanka	Eşbütünleşme ve Nedensellik (1967-2011) (Y)	Turizm gelirleriyle ekonomik büyüme arasında uzun dönemli ilişki vardır. Nedenselliğin yönü turizm gelirlerinden ekonomik büyümeye doğrudur.
A Reassessment of Tourism-Exports Led Growth Hypothesis in Africa	O. I. Kareem (2013)	30 Afrika Ülkesi	Panel Eşbütünleşme (1990-2011) (Y)	Turizm uzun dönemde büyümeyi hızlandırma potansiyeline sahiptir.
An Analysis of Tourism Contribution to Economic Growth in SADC Countries	A. Makochekanwa (2013)	SADC (Güney Afrika Kalkınma Topluluğu Ülkeleri)	Regresyon (2000-2012) (Y)	Turizm aktiviteleri % 1 artarsa kişi başına GSMH % 0,16 artmaktadır.
Tourism and Economic Growth of Thailand Testing: New Evidence from ARDL and Rolling Window Approaches	S. Nonthapot (2013)	Tayland	Kayan Pencere Yaklaşımı (1971-2012) (Y)	Uluslararası turist sayısı ile ekonomik büyüme eşbütünleşiktir. Turizm gelirlerinden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik vardır.
Turizm Gelirleri, İhracat ve İktisadi Büyüme Arasındaki İlişkilerin Zaman Serisi Analizi	M. Özer ve M. Kırca (2014)	Türkiye	Eşbütünleşme, VECM ve Nedensellik (2003-2012) (A)	Uzun dönemde turizm gelirleri ekonomik büyümeyi arttırmaktadır. Kısa dönemdeyse büyümeden turizm gelirlerine doğru tek yönlü nedensellik vardır.
Turizm Sektörünün Ekonomik Büyüme Etkisi: Türkiye Örneği	M. Samırkaş ve M. C. Samırkaş (2014)	Türkiye	Granger Nedensellik (2003Q1-2013Q3) (Ç)	Turizm gelirleriyle ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi vardır.
Tourism-Led Economic Growth Hypothesis: An Application On Turkey	A. Ay vd. (2015)	Türkiye	VAR ve VECM (1980-2014) (Y)	Turizm gelirleri % 1 artığında GSMH % 0,28 artmaktadır. Söz konusu değişkenler uzun dönemde de ilişkilidir.
Türkiye’de Turizm Gelirleri ile GSYH Arasındaki İlişki: 2002-2014 Donemi	Y. Bozgeyik ve Y. Yoloğlu (2015)	Türkiye	EKK ve Granger Nedensellik (2002-2014) (Ç)	Regresyonun EKK (En Küçük Kareler) tahmin sonuçlarına göre turizm gelirleri GSYH’yi arttırmaktadır. Turizm gelirlerinden ekonomik büyümeye doğru Granger nedensellik vardır.
Net Turizm Gelirleri ve Büyüme İlişkisi: Var Model-Granger Nedensellik Analizi	A.D. Kaygısız (2015)	Türkiye	Granger Nedensellik (2003Q1-2013Q4) (Ç)	Net turizm gelirlerinden (turizm gelirleri ve turizm giderleri arasındaki fark) ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi vardır.

E. YENİSU, Türkiye’de Turizm Gelirleri ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: VAR Analizi

Turizm Gelirinin Türkiye’nin Makroekonomik Performansına Katkısı: Ekonometrik Bir Çözümleme	F. T. Koyuncu (2015)	Türkiye	Granger Nedensellik (1980-2014) (Y)	Turizm ile büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi vardır.
Empirical Study on Tourism and Economic Growth of Bahrain: An ARDL Bounds Testing Approach	F. M. Kreishan (2015)	Bahreyn	ARDL (1990-2014) (Y)	Turizm gelirleri ile ekonomik büyüme uzun dönemde eşbütünlüktür. Turizm gelirlerinden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü Granger nedensellik vardır.
Nexus between Tourism Earnings and Economic Growth: A Study of Malaysia	R. R. Kumar vd. (2015)	Malezya	ARDL ve Granger Nedensellik (1975-2012) (Y)	Turizm kazançları ile ekonomik büyüme arasında karşılıklı nedensellik ilişkisi vardır.
Turizm Gelirleri-Ekonomik Büyüme İlişkisinin Simetrik ve Asimetrik Nedensellik Yaklaşımı ile Analizi: Türkiye Örneği	C. C. Özcan (2015)	Türkiye	Toda-Yamamoto Nedensellik ve Asimetrik Nedensellik (1963-2010) (Y)	Hem simetrik nedensellik analizine hem de asimetrik nedensellik analizine göre turizm gelirlerinden ekonomik büyümeye doğru bir nedensellik ilişkisi vardır.
Tourism Spending-Economic Growth Causality in 49 Countries: A Dynamic Panel Data Approach	G. M. Seghir vd. (2015)	49 Ülke	Panel Eşbütünlüşme ve Panel Granger Nedensellik (1988-2012) (Y)	Turizm uluslararası ticarete petrol, kimyasallar ve otomotivden sonra gelen dördüncü büyük sektördür. Turizm gelirleri ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik vardır.
Is the Tourism-Led Growth Hypothesis (TLGH) Valid for Turkey?	H. Terzi (2015)	Türkiye	VAR (1963-2013) (Y)	Turizm gelirlerinden ekonomik büyümeye doğru pozitif ve anlamlı tek yönlü bir nedensellik vardır. Turizme dayalı büyüme hipotezi geçerlidir.
Turizm Sektörünün Türkiye’nin Ekonomik Büyümesi Üzerindeki Etkisi: 1963-2011	N. Topallı (2015)	Türkiye	Johansen Eşbütünlüşme, VECM ve Toda Yamamoto Nedensellik (1963-2011) (Y)	Turizm ile büyüme değişkenleri eşbütünlüktür. Granger nedensellik testine göre turizmden büyümeye doğru tek yönlü nedensellik vardır. Fakat Toda-Yamamoto nedensellik analizine göre turizm ile büyüme arasında nedensellik ilişkisi yoktur.
Does Tourism Cause Growth? Evidence from Turkey	A. Aslan (2016)	Türkiye	ARDL ve Nedensellik (2003:1-2012:4) (Ç)	Turizm gelirleri ve ekonomik büyüme arasında uzun dönemde kararlı bir ilişki vardır. Kısa dönemde turizm gelirlerinden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik vardır.
Tourism and Economic Growth in Portugal: An Empirical Investigation of Causal Links	J. P. C. Bento (2016)	Portekiz	Eşbütünlüşme ve Nedensellik (1995-2015) (Ç)	Uzun dönemde turizm gelirleri ve GSMH eşbütünlüktür. Yine uzun dönemde turizm harcamalarından GSMH’ye doğru tek yönlü nedensellik vardır.

E. YENİSU, Türkiye’de Turizm Gelirleri ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: VAR Analizi

Dynamic Relationship between Tourism and Economic Growth in MERCOSUR Countries: A Nonlinear Approach Based on Asymmetric Time Series Models	J. G. Brida vd. (2016)	MERCOSUR Ülkeleri (Arjantin ve Brezilya)	M- TAR (1992-2012) (Ç)	Doğrusal olmayan analizlere göre Brezilya’da turizm gelirleri ile ekonomik büyüme arasında eşbütünlük vardır. Arjantin’de söz konusu değişkenler arasında eşbütünlük yoktur.
Tourism and Growth in Lebanon: New Evidence from Bootstrap Simulation and Rolling Causality Approaches	C. F. Tang ve S. Abosedra (2016)	Lübnan	Bootstrap Nedensellik ve Rolling Nedensellik (1995-2011) (A)	Turizme dayalı büyüme hipotezi Lübnan için ampirik olarak geçerlidir. Turizm uzun dönemli büyüme için bir teşvik aracı olarak kullanılabilir.
Contribution Of Disaggregated Tourism On Thailand's Economic Growth	W. Chulaphan ve J. F. Barahona (2016)	Tayland	Eşbütünlük ve Nedensellik	Güney Asya’dan Tayland’a gelen turist sayısı ekonomik büyümeyi arttırmaktadır. Tayland’ın ekonomik büyümesi de Okyanusya’dan gelen turist sayısını arttırmaktadır.
Türkiye ve Gelişmiş Ülkelerde Turizm Gelirleri Ve GSYH Arasındaki İlişkinin Yeni Nesil Panel Veri Testleri İle İncelenmesi	İ. Hüseyini ve Ö. Doru (2017)	Türkiye ve 41 Gelişmiş Ülke	İkinci Nesil Panel Eşbütünlük Testleri (1995-2015)	Turizm gelirleri ile ülkelerin ekonomik büyümeleri arasında eşbütünlük ilişkisi vardır. Turizm gelirlerinden ekonomik büyümeye doğru nedensellik ilişkisi vardır.
Investigation of the Relationship between Renewable Energy, Tourism Receipts and Economic Growth in Europe	C. Işık ve M. Radulescu (2017)	Avrupa Birliği Ülkeleri	Pedroni Panel Eşbütünlük (1995-2012) (Y)	Turizm gelirleri ekonomik büyümeyi arttırmaktadır.
The Relationship between Tourism, Financial Development and Economic Growth in India	R. Ohlan (2017)	Hindistan	Bayer and Hanck Model, ARDL, VECM ve Varyans Ayrıştırması (1960-2014) (Y)	Kısa ve uzun dönemde gelen turist sayısı ile ekonomik büyüme arasında ilişki vardır. Turizm gelirleri ve ekonomik büyüme arasında turizmden büyümeye doğru tek yönlü nedensellik vardır.
Turizm Gelirlerinin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri: Türkiye Üzerine Dönemsel ve Yapısal Kırılmalı Bir Zaman Serisi Analizi (1965-2016)	Ö. Yalçınkaya ve K. Karabulut (2017)	Türkiye	Zaman Serisi Analizi (1965-2016, 1980-2016) (Y)	Her iki dönemde de turizm gelirlerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi istatistiksel açıdan anlamlı ve pozitiftir. Birinci dönemde turizm ve büyüme arasında nedensellik yok, ikinci dönemdeyse turizm ve büyüme arasında pozitif ve çift yönlü nedensellik ilişkisi vardır.
The Long-Run Relationship between Economic Growth and Tourism Revenue: The Case of Turkey and TRNC	M. Çınar ve B. Ülker (2018)	Türkiye ve KKTC	ARDL (1977-2013) (Y)	Türkiye’de kısa ve uzun dönemde turizm gelirleri ve ekonomik büyüme arasında ilişki vardır. Nedenselliğin yönüyle turizm gelirlerinden ekonomik büyümeye doğru tek yönlüdür. Türkiye için turizme dayalı büyüme hipotezi geçerliken, KKTC için söz konusu hipotez geçersizdir.

Tablo 1’deki turizm gelirleri ekonomik büyüme ilişkisini inceleyen 61 ampirik çalışmanın 54’ünde turizm gelirlerinden ekonomik büyümeye doğru bir nedenselliğin olduğu sonucuna

E. YENİSU, Türkiye’de Turizm Gelirleri ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: VAR Analizi

ulaşmıştır. Yedi çalışmada (Yavuz (2006), Hepaktan ve Çınar (2010), Kadir vd. (2010), Kara vd. (2012), Mulok vd. (2012), Yamak vd. (2012), Antonakakis vd. (2013)) turizmden ekonomik büyümeye doğru bir nedenselliğin olmadığı görülmüştür. Buna göre turizm-ekonomik büyüme literatürüne bakıldığında genel olarak turizm gelirleriyle ekonomik büyümenin ilişkili olduğu ve nedenselliğin yönünün de turizm gelirlerinden ekonomik büyümeye doğru olduğu söylenebilir. Kısacası bu çalışmada da turizm ve ekonomik büyüme ilişkisinin pozitif çıkması beklenmektedir.

3. Veri ve Metodoloji

Zaman serisi analizleri literatürün birçok alanında son yıllarda yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır. Verileri derleyen ulusal ve uluslararası kuruluşların artması, ekonometri ve istatistik bilimleri alanındaki hızlı gelişmeler ve kuşkusuz ki analizlerde kullanılan paket programlarının niteliğinin ve niceliğinin artması, diğer bir deyişle teknolojik ilerlemeler, zaman serisi analizlerini derinleştirmiş ve yaygınlaştırmıştır. Bu çalışma da kantitatif analiz yöntemlerini kullanmak suretiyle ampirik test yapmaya çalışan bir zaman serisi analizidir.

3.1. Veri Seti

Yukarıda da değinildiği gibi bu çalışma Türkiye’de turizm gelirleri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi kısa ve uzun dönemde test etmeyi ve söz konusu değişkenler arasındaki ilişkileri açıklamayı amaçlamaktadır. Türkiye’nin turizm gelirleri istatistikleri ve ekonomik büyümeyi temsilen GSYİH istatistikleri Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından uzunca bir süredir derlenmektedir.

Çalışmada kullanılan veriler hakkındaki genel bilgiler Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2: Veri seti ve tanımlamalar

Kısaltma	Tanım	Gözlem	Periyot	Dönem	Kaynak
TUR	Turizm Gelirleri (Bin \$)	61	Üçer Aylık	2003Q1-2018Q1	TÜİK (Web Sayfası)
GSYİH	Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla (Ekonomik Büyüme) (Cari Fiyatlarla, Bin TL)	61	Üçer Aylık	2003Q1-2018Q1	TÜİK (Web Sayfası)

Yukarıda verilen her iki serinin de grafiksel görünümünden mevsimsel etki taşıdıklarının gözlemlenmesinden dolayı söz konusu iki seri de TRAMO/SEATS yöntemiyle mevsimsel etkiden arındırılmıştır. Mevsimsel düzeltme işlemi ve çalışmadaki diğer ekonometrik analizler için E-Views paket programından yararlanılmıştır.

Turizm geliri (TUR) ve ekonomik büyüme (GSYİH) serilerinin mevsimsel düzeltme uygulanmadan önceki orijinal değerlerinin tanımlayıcı istatistiklerinin bazıları Tablo 3’te gösterilmiştir.

Tablo 3: Değişkenlerin tanımlayıcı istatistikleri

Değişken	Gözlem	En Küçük	En Büyük	Std. Sapma	Ortalama	Jarque-Bera (Olasılık)
TUR (Bin \$)	61	1.261.788	12.854.373	3.029.258	6.134.742	4.400764 (0,110761)
GSYİH (Bin TL)	61	96.288.945	8.89E+08	2.05E+08	3.64E+08	6.477271 (0,039217)

Tablo 3’e göre 2003Q1-2018Q1 dönemleri arasındaki üçer aylık periyotlarda turizm gelirleri en az 1,2 milyar ABD doları, en yüksek 13 milyar ABD doları ve ortalama 6 milyar ABD doları

E. YENİSU, Türkiye’de Turizm Gelirleri ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: VAR Analizi

olarak gerçekleşmiştir. Yine aynı dönem aralığında Türkiye’de GSYİH en az 96 milyar TL, en fazla 889 milyar TL ve ortalama olarak da 364 milyar TL olarak gerçekleşmiştir.

Bu çalışmanın yapıldığı tarih itibarıyla, TÜİK’in internet sayfasında 2003 yılının ilk çeyreğinden 2018 yılının ilk çeyreğine kadar turizm gelirleri ve ekonomik büyüme (GSYİH) verileri mevcut olduğundan analizlerde bu dönem aralığı kullanılmıştır. Sonuç olarak hem 61 gözlemin ekonometrik analizler için kabul edilebilir bir büyüklük olmasından hem de çalışmanın güncelliği açısından söz konusu dönem aralığının araştırılması tercih edilmiştir.

3.2. Birim Kök Analizi

Zaman serilerinin durağan olmama durumlarında standart regresyon analizi bulguları hatalı sonuçlar verebilir. Literatürde bu problem “sahte regresyon” olarak ifade edilmektedir. Durağanlık zaman serisinin ortalamasının sabit, varyansının sabit ve gecikme seviyesine bağlı kovaryansa sahip olmasıdır. Fakat uygulamada çoğu zaman serisi trend içermektedir ve bu nedenle durağan değildirler. Bu nedenle zaman serileri analizine geçmeden önce mutlaka değişkenlere durağanlık sınaması için birim kök testleri yapılmalıdır. Serilerin ön testlerle hangi dereceden durağan olduklarının bilinmesi analizler açısından önemlidir.

Literatürde en yaygın kullanılan birim kök testi Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) testidir. Ele alınan serinin sabit ve trend içermesine bağlı olarak kurulan üç ADF modeli şöyledir (Enders, 2010: 207).

$$\Delta Y_t = \gamma Y_{t-1} + \sum_{i=2}^p \beta \Delta Y_{t-i+1} + \varepsilon_t \quad (1)$$

$$\Delta Y_t = \alpha_0 + \gamma Y_{t-1} + \sum_{i=2}^p \beta \Delta Y_{t-i+1} + \varepsilon_t \quad (2)$$

$$\Delta Y_t = \alpha_0 + \alpha_2 t + \gamma Y_{t-1} + \sum_{i=2}^p \beta \Delta Y_{t-i+1} + \varepsilon_t \quad (3)$$

Yukarıdaki modellerde α_0 sabit terimi, $\alpha_2 t$ trendi, p gecikme uzunluğunu göstermektedir. Burada $H_0: \gamma = 0$ olduğunda seri durağan değildir yani birim kök içerir. $H_1: \gamma < 0$ olduğunda seri durağandır yani birim kök içermez. ADF denkleminde uygun gecikme uzunluğunun tespit edilebilmesi için Akaike Bilgi Kriteri (AIC), Schwarz Kriteri (SC) veya Hannan Quin (HQ) kriteri kullanılabilir. Bu kriterlerden en düşük değere sahip olan genellikle uygun gecikme uzunluğu olarak belirlenir.

3.3. VAR Modeli

VAR(Vektör Otoregresyon) modellerinin ekonometride kullanım alanı değişkenler arasındaki etkileşimi ortaya koymak ve geleceğe dair öngöründe bulunmaktır.

VAR modelleme yönteminin diğer modellere göre üç temel farkı şöyledir:

- i) Değişkenler arasında içsel–dışsal ayrımı yoktur.
- ii) Sıfır kısıtlama yoktur.
- iii) Modelin kurulmasında güçlü bir iktisat teorisi yoktur.

Bir VAR modeli k tane serinin, gecikmeli değerlerinin açıklayıcı değişkenleri oluşturduğu k tane zaman serisi regresyonlarının bir kümesidir. İki zaman serisinden ya da iki değişkenden oluşan bir VAR (p) modeli aşağıdaki gibidir:

$$Y_t = a_{10} + \sum_{i=1}^p a_{11,i} Y_{t-i} + \sum_{i=1}^p a_{12,i} X_{t-i} + \varepsilon_{1t} \quad (4)$$

$$X_t = a_{20} + \sum_{i=1}^p a_{21,i} Y_{t-i} + \sum_{i=1}^p a_{22,i} X_{t-i} + \varepsilon_{2t} \quad (5)$$

Burada Y ve X aralarındaki ilişki araştırılan zaman serisi değişkenleri, $a_{11,i}$, $a_{12,i}$, $a_{21,i}$ ve $a_{22,i}$ bilinmeyen katsayılar, p gecikme uzunluğu, a_{10} ve a_{20} sabit terimler, ε_{1t} ve ε_{2t} ise beyaz

gürültülü yani ortalaması sabit, varyansı değişmeyen, ardışık bağımlı olmayan ve olasılıklı hata terimleridir.

3.4. Granger Nedensellik Testi

VAR modeline dayanan standart “Granger Nedensellik” testinin yapılabilmesi için tüm değişkenlerin düzeyde ya da aynı ve üst derecelerde durağan olması gereklidir. Durağanlık koşulu sağlandıysa standart F-testi ile nedensellik ilişkisi test edilebilir. Granger nedensellik testi aşağıdaki regresyon denklemlerinin tahmin edilmesiyle gerçekleştirilebilir.

$$Y_t = a_0 + \sum_{i=1}^p \phi_i Y_{t-i} + \sum_{i=1}^q \delta_i X_{t-i} + \varepsilon_t \quad (6)$$

$$X_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^p \pi_i X_{t-i} + \sum_{i=1}^q \lambda_i Y_{t-i} + \mu_t \quad (7)$$

Yukarıdaki modellerde p ve q optimal gecikme uzunluklarını temsil etmektedirler. Bu iki modelde bağımsız değişkenlerin gecikmeli değerlerinin katsayılarının sıfıra eşit ($\delta_1 = \delta_2 = \dots = \delta_i = 0$; $\lambda_1 = \lambda_2 = \dots = \lambda_i = 0$) olup olmadığı test edilmektedir. Eşitlik (6)’da F testi kullanılarak hipotezin reddedilmesi halinde X’in Y’nin Granger nedeni; (7)’de hipotezin reddedilmesi halindeyse Y’nin X’in Granger nedeni olduğuna karar verilmektedir.

3.5. Etki-Tepki Analizi

Rastasal hata terimlerinden birine uygulanacak bir standart hatalık şokun içsel değişkenlerin şimdiki ve gelecekteki değerleri üzerindeki etkisi etki-tepki fonksiyonları aracılığıyla ölçülebilir. Herhangi bir makro ekonomik göstere üzerindeki en etkili değişken varyans ayrıştırmasıyla; söz konusu değişkenin bir politika aracı olarak kullanılıp kullanılmayacağıysa etki-tepki fonksiyonlarıyla belirlenir (Özgen ve Güloğlu, 2004: 97). Diğer bir deyişle bir değişkene uygulanan rastgele bir şokun sistemdeki diğer değişkenler üzerindeki etkisini ölçmek için etki-tepki analizi kullanılır. Bu nedenle etki-tepki analizi denge ilişkilerini taşıyan ekonomi politikalarına yön vermede önemli bir araçtır. Etki-tepki analizinde olumlu ya da olumsuz şokların VAR sisteminin içerdiği değişkenler üzerindeki etkilerinin zaman yolu grafiği çizilebilir. Söz konusu zaman yolu grafiğine bakılarak şokların kısa süreli ya da kalıcı olup olmadığı ve uzun dönemde denge ilişkisine doğru yaklaşım yaklaşımını tespit edilebilir.

İktisadi değişkenlerde maruz kalınan şoklar kalıcı şoklar ve geçici şoklar olmak üzere ikiye ayrılır. Kalıcı şokların iktisadi değişkenler üzerindeki etkileri uzun süre devam eder. Diğer bir ifadeyle kalıcı şoklar sisteme girdiğinde sadece o dönemi değil daha sonraki uzun bir dönem aralığını etkiler. Teknolojik şoklar kalıcı şokların bir örneğidirler. Geçici nitelikteki şoklarsa sisteme girdiğinde önemli bir etki meydana getirmekle birlikte takip eden dönemlerde etkisini kaybetmektedirler. Politika yapıcılar açısından herhangi bir şokun kalıcı mı yoksa geçici mi olduğunun bilinmesi önem taşımaktadır.

3.6. Varyans Ayrıştırması

VAR modelinden elde edilebilecek olan varyans ayrıştırmasıyla değişkenlerin kendilerinde ve diğer değişkenlerde meydana gelen şokların kaynakları yüzde olarak ifade edilir. Diğer bir ifadeyle varyans ayrıştırması ele alınan değişkenin kendisi üzerindeki şokların ve diğer değişkenlerdeki şokların söz konusu değişken üzerindeki etkisini ölçer. Bu ölçme yönteminde açıklayıcılık gücü yüzdelik değerler olarak gösterilir. Kısacası değişimin yüzde kaçının kendisinden, yüzde kaçının diğer değişkenlerden kaynaklandığı ortaya konulur. Eğer bir değişkendeki değişmelerin büyük çoğunluğu kendisindeki şoklardan kaynaklanıyorsa söz konusu değişken dışsal olarak hareket etmektedir kanaatine varılır. Bununla birlikte varyans ayrıştırması değişkenler arasındaki nedensellik ilişkilerinin derecesi konusunda da bilgi sağlar (Enders, 1995: 311).

4. Analizler ve Bulgular

Ekonometrik analizlere geçmeden önce ön test olarak turizm gelirleri (TUR) ve ekonomik büyüme (GSYİH) serilerinin durağanlık sınaması yapılmıştır. Tablo 4’te literatürde durağanlık sınaması için en yaygın kullanımda olan ADF birim kök testi sonuçları verilmiştir.

Tablo 4: Birim kök analizi*

Seri	ADF Düzey I(0)			ADF Birinci Fark I(1)			Sonuç		
	t- İstatistiği	Kritik Değerler			t- İstatistiği	Kritik Değerler			
	[Olasılık]	% 1	% 5	% 10	[Olasılık]	% 1		% 5	% 10
TUR	-2,9965	-4,12	-3,48	-3,17	-4,4673	-4,13	-3,49	-3,17	I(1)
	[0,1421]				[0,0039]				
GSYİH	2,5283	-4,15	-3,50	-3,18	-8,6329	-4,12	-3,48	-3,17	I(1)
	[1,0000]				[0,0000]				

*Yukarıdaki analizde üç ADF modeli içersinden “trendli ve sabit terimli” yani (3) numaralı model kullanılmıştır. Kritik değerler McKinnon (1996)’dan alınmıştır. Maksimum gecikme uzunluğu 10 olarak belirlenmiş ve model seçim kriteri olarak da Schwarz Bilgi Kriteri (SC) kullanılmıştır.

Tablo 4’te turizm gelirleri (TUR) değişkeninin düzey değerinde t- istatistik değeri mutlak değer olarak kritik değerlerden küçük olduğu ve olasılık değeri de 0,05’ten büyük olduğu için durağan değildir. Söz konusu değişkenin birinci farkının t-istatistik değeri mutlak değer olarak kritik değerlerden büyük olduğu ve olasılık değeri 0,05’ten küçük olduğu için seri birinci farkında durağandır yani I(1)’dir.

Benzer şekilde ekonomik büyüme (GSYİH) serisi düzey değerinde t- istatistik değeri mutlak değer olarak kritik değerlerden küçük olduğu ve olasılık değeri de 0,05’ten büyük olduğu için serinin durağan olmadığını ileri süren H_0 hipotezi kabul edilir yani seri düzeyde durağan değildir. Söz konusu değişkenin birinci farkının t-istatistik değeri mutlak değer olarak kritik değerlerden büyük olduğu ve olasılık değeri 0,05’ten küçük olduğu için serinin durağan olmadığını ileri süren H_0 hipotez reddedilir. Sonuç olarak GSYİH serisi de birinci farkında durağandır yani I(1)’dir.

Birim kök testi yapıldıktan sonra TUR ve GSYİH serileri arasındaki standart VAR modeli tahminlenecektir. VAR modelinde gecikme uzunluğunun tespiti çok önemlidir. Nitekim modelin güvenilirliği büyük ölçüde doğru gecikme uzunluğunun seçimine bağlıdır. Söz konusu modelin gecikme uzunluğunun belirlenmesinin gösterimi Tablo 5’te sunulmuştur.

E. YENİSU, Türkiye’de Turizm Gelirleri ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: VAR Analizi

Tablo 5: Uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesi

Gecikme	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-1897,139	NA	4,56e+28	71,66562	71,73997	71,69421
1	-1697,523	376,4461	2,85e+25	64,28764	64,51069	64,37342
2	-1684,652	23,49311*	2,03e+25	63,94915	64,32090*	64,09210*
3	-1679,709	8,581520	1,97e+25	63,91353	64,43399	64,11368
4	-1675,516	6,961144	1,96e+25	63,90627	64,57543	64,16360
5	-1669,564	9,433662	1,83e+25*	63,83260*	64,65046	64,14711
6	-1667,690	2,829093	2,00e+25	63,91282	64,87938	64,28451
7	-1661,820	8,417056	1,88e+25	63,84226	64,95752	64,27114
8	-1659,092	3,706287	2,01e+25	63,89025	65,15421	64,37631

Gecikme uzunluğu belirlenirken genellikle yukarıdaki gibi bir gösterimde en fazla sayıda yıldızla sahip olan değer uygun gecikme olarak belirlenir. Buna göre modelimiz için uygun gecikme uzunluğu 2 (iki) dir.

Uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesinden sonra standart VAR modeli oluşturulabilir. Söz konusu model Tablo 6’da özetlenmiştir.

E. YENİSU, Türkiye’de Turizm Gelirleri ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: VAR Analizi

Tablo 6: VAR analizi sonuçları

Dönem: 2003Q1-2018Q1		
	GSYİH	TUR
GSYİH (-1)	0,688908 (0,12331) [5,58685]	0,002147* (0,00309) [0,69542]
GSYİH (-2)	0,387102 (0,12990) [2,97990]	-0,001962* (0,00325) [-0,60307]
TUR (-1)	12,06687 (4,92940) [2,44794]	1,366044 (0,12345) [11,0659]
TUR (-2)	-14,7190 (4,87193) [-3,0212]	-0,444232 (0,12201) [-3,6410]
C	6061008 (7417690) [0,81710]	437539,2 (185761) [2,35539]
R ²	0,996576	0,953314
Düzeltilmiş R ²	0,996322	0,949855
F İstatistiği	3929,066	275,6639

Not: Model 2 (iki) gecikmelidir. İkinci gecikmede otokorelasyon yoktur (LM olasılık: 0,0640). Modelde değişen varyans yoktur (White Heteroskedasticity olasılık: 0,2036). Model F istatistiği ve Akaike Bilgi Kriterine göre bütün olarak anlamlı ve en uygundur. Parantez () içindeki değerler standart hatalardır. Köşeli parantez [] içindeki değerler t istatistikleridir. * % 5 düzeyinde anlamlı olan t-istatistik değerleridir.

VAR analizi değişkenler arasındaki herhangi bir ilişkinin olup olmadığını ve söz konusu ilişkinin negatif mi yoksa pozitif mi olduğuna dair bilgiler vermektedir. Diğer taraftan VAR modelinin bir diğer önemli özelliği, teorinin öngördüğü nedensellikten ziyade değişkenler arasındaki gerçek nedensellik ilişkilerini ortaya çıkarmasıdır. Tablo 6’ya göre GSYİH’nin bir gecikmeli değerleri TUR değişkeni üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir. Buna göre TUR’daki bir birimlik artışta GSYİH’nin gecikmeli değeri 0,002 birim etki etmektedir.

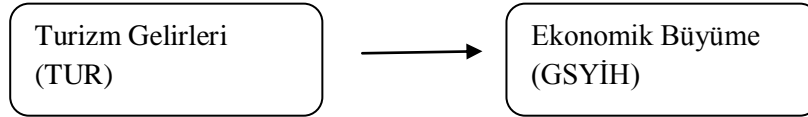
VAR modeli kapsamındaki bir diğer analiz iki değişken arasındaki kısa dönem nedensellik ilişkilerini inceleyen “Granger Nedensellik” testidir. Granger nedensellik analizine ilişkin test sonuçları Tablo 7’de gösterilmiştir.

E. YENİSU, Türkiye’de Turizm Gelirleri ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: VAR Analizi

Tablo 7: Granger nedensellik testi sonuçları

Hipotezler (H_0)	Gecikme (k)	F İstatistiği	Olasılık	Sonuç
TUR, GSYİH'nin nedeni değildir.	2	5,74040	0,0055	Turizm gelirleri (TUR), ekonomik büyümenin (GSYİH) Granger nedenidir.
GSYİH, TUR'un nedeni değildir.	2	0,80094	0,4542	Ekonomik büyüme (GSYİH), Turizm gelirlerinin (TUR) Granger nedeni değildir.

Tablo 7'nin birinci satırında olasılık değeri 0,05'ten küçük olduğu ve yüksek F istatistiği nedeniyle turizm gelirleri ekonomik büyümenin nedeni değildir anlamına gelen H_0 hipotezi reddedilir. Diğer bir ifadeyle Türkiye’de turizm gelirleri ekonomik büyümenin Granger nedenidir. Fakat olasılık değeri 0,05'ten büyük olduğu ve düşük F istatistiği nedeniyle ikinci hipotez reddedilemez. Diğer bir ifadeyle Türkiye’de ekonomik büyümeden turizm gelirlerine doğru bir Granger nedensellik ilişkisi yoktur. Söz konusu değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi Şekil 1’de özetlenmiştir.

————— : Tek yönlü nedensellik

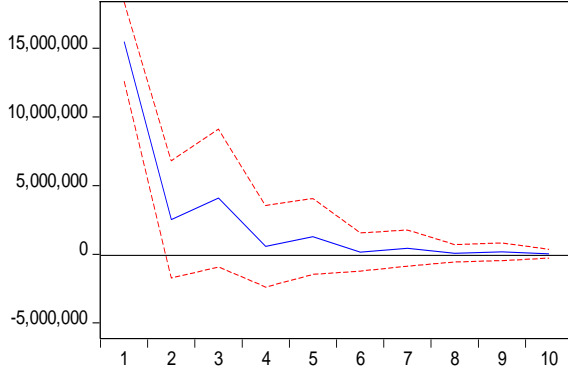
Şekil 1: Granger nedensellik testi sonuçları

Nedensellik testinden sonra yine VAR tekniğinin bir analiz aracı olan etki- tepki analizi yapılacaktır. Etki tepki analiziyle değişkenlerden herhangi birine uygulanan bir birimlik şokun kendisi üzerindeki ya da diğer bir değişken üzerindeki etkisi ölçülmektedir. Bu analizle şokların kalıcı olup olmadığı veya değişkenlerin kendi gecikmeli değerlerinin ve birbirleri üzerinde etkisinin olup olmadığı ortaya konularak yukarıdaki VAR analizi sonuçları doğrulanabilir ya da yanlışlanabilir. Diğer bir ifadeyle etki-tepki analiziyle nedensellik testi sonuçları da teyit edilebilir.

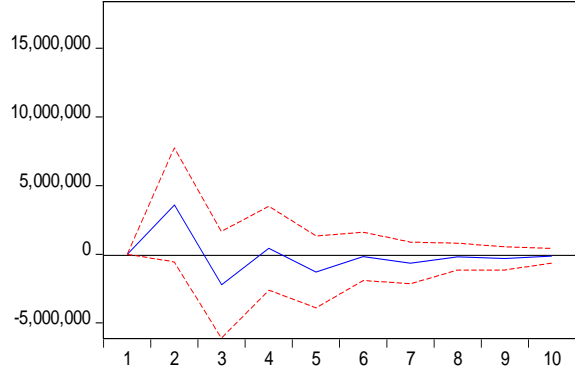
Etki-tepki grafikleri çizilirken standart hataları belirlemek için Monte Carlo simülasyonları kullanılmıştır. Grafiklerdeki kesikli çizgiler bir standart hatalık güven sınırlarını ve düz çizgiler de nokta tahminlerini göstermektedir.

ETKİ-TEPKİ ANALİZİ

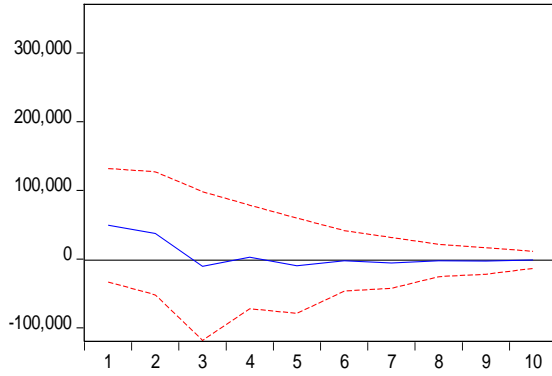
Grafik 1: Ekonomik Büyümedeki Bir Birimlik Şokun Ekonomik Büyüme Etkisi

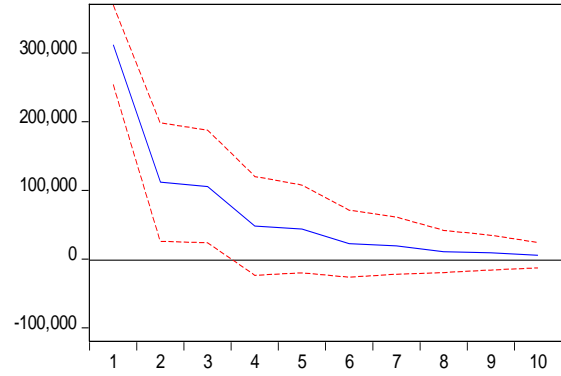
Grafik 2: Ekonomik Büyümedeki Bir Birimlik Şokun Turizm Gelirlerine Etkisi

Grafik 3: Turizm Gelirlerindeki Bir Birimlik Şokun Ekonomik Büyüme Etkisi

Grafik 4: Turizm Gelirlerindeki Bir Birimlik Şokun Turizm Gelirlerine Etkisi

Ekonomik büyümedeki (GSYİH) bir standart hatalık şokun kendisi üzerindeki etkisinin incelendiği Grafik 1’e göre başlangıçta şokların etkisinin çok güçlü olduğu ve istikrarsızlığa neden olduğu fakat altıncı dönemden sonra istikrar kazandığı görülmektedir. Yine aynı grafiğe göre genel olarak ekonomik büyümedeki şokların kendisi üzerinde pozitif etkisi vardır. Grafik 1’e göre ayrıca ekonomik büyümedeki şokların kendisi üzerindeki etkileri sıfıra doğru bir yakınsama içerisinde olduğu için kalıcı değildir ve uzun dönemde model istikrara doğru yönelmektedir.

Grafik 2’de ekonomik büyümede oluşacak bir birim standart hatalık şokun turizm gelirleri (TUR) üzerindeki etkisi gösterilmiştir. Söz konusu grafiğe göre ekonomik büyümedeki şokun turizm gelirleri üzerinde önce pozitif, sonra negatif ve birkaç dönem sonra da sıfır etrafında istikrara kavuştuğu görülmektedir. Bununla birlikte ilk altı dönemde belirsizliğin yoğun olduğu ve altıncı dönemden sonraysa şok etkisinin azaldığı sonucu çıkarılabilir. Grafikteki pozitif ve negatif dalgalanmaların sürekli olması nedensellik testindeki ekonomik büyümeden turizm gelirlerine doğru nedensellik yoktur sonucunu da doğrulamaktadır.

Etki-tepki analizinin üçüncü grafiği olan Grafik 3’teyse turizm gelirlerindeki bir standart hatalık şokun ekonomik büyüme etkisi gösterilmiştir. Grafiğe göre söz konusu şok etkisi başlangıçta pozitif ve genel olarak istikrarlı bir görünüme sahiptir. Bu görünüm yukarıda yapılan Granger nedensellik testindeki turizm gelirlerinden ekonomik büyüme doğru nedensellik vardır bulgusunu da doğrulamaktadır. Çünkü ilk iki dönemde pozitif yönlü etki vardır ve bu etki daha sonraki dönemlerde istikrar kazanmaktadır.

Son grafik olan Grafik 4’teyse turizm gelirlerindeki bir birim standart hatalık şokun kendisi üzerindeki etkisi ortaya konulmuştur. Grafik 4’e göre başlangıçta yüksek bir pozitif etki görülürken

E. YENİSU, Türkiye’de Turizm Gelirleri ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: VAR Analizi

zamanla bu etki azalmış ve sıfır etrafında istikrara doğru yönelmiştir. Grafiğe göre turizm gelirlerindeki şokların etkisinin sonraki dönemlerde kendisi üzerinde etkisi uzunca bir süre görülmekte yani şok etkisinin kalıcılığı diğer üç grafiğe göre daha fazladır. Diğer taraftan yukarıdaki dört grafikte de şokların kısa dönemde etkin olduğu sonraki dönemlere doğrusya giderek istikrara kavuştuğu sonucuna varılabilir. Bu sonuç kurulan VAR modelinin istikrarının ve güvenilirliğinin bir göstergesidir. Buna ek olarak etki-tepki grafiklerine bakılarak birkaç dönemden sonra takip eden dönemlerde belirsizliğin de azaldığı söylenebilir.

Varyans ayrıştırması analiziyle değişkenleri birbirleri üzerindeki açıklama gücü belirlenir. Tablo 8’de ekonomik büyüme serisinin birinci farkının varyans ayrıştırması sonuçları sunulmuştur.

Tablo 8: Ekonomik Büyüme (GSYİH) Değişkeninin Varyans Ayrıştırması

Dönem	Standart Hata	DGSYİH	DTUR
1	15497432	100,000	0.00000
2	16109306	95.0219	4.97807
3	16767983	93.6627	6.33728
4	16783490	93.6075	6.39249
5	16882034	93.0964	6.90351
6	16883587	93.0884	6.91154
7	16901769	92.9571	7.04286
8	16902904	92.9461	7.05380
9	16906551	92.9158	7.08414
10	16907019	92.9111	7.08885
11	16907784	92.9043	7.09566
12	16907934	92.9028	7.09718
13	16908100	92.9012	7.09871
14	16908143	92.9008	7.09914
15	16908180	92.9005	7.09949
16	16908192	92.9003	7.09961
17	16908200	92.9003	7.09969
18	16908203	92.9002	7.09972
19	16908205	92.9002	7.09973
20	16908206	92.9002	7.09974

Tablo 8’e göre ekonomik büyüme serisi yirmi dönem sonra kendisi üzerindeki etkiyi % 92,90 oranında açıklamaktadır. Aynı dönemde turizm gelirleriyse ekonomik büyümeyi % 7,09 oranında açıklamaktadır. Genel olarak ekonomik büyümeyi çok sayıda değişken belirlediği için turizm gelirlerinin açıklama gücü düşük çıkmıştır denilebilir. Nitekim % 7,09 oranındaki bir açıklama gücü de dikkate değer bir göstergedir. Bununla birlikte tablo sonuçlarının çok kuvvetli olmasa bile yukarıdaki VAR analizleri sonuçlarını desteklediği söylenebilir.

Tablo 9: Turizm Gelirleri (TUR) Değişkeninin Varyans Ayrıştırması

Dönem	Standart Hata	DGSYİH	DTUR
1	315781	2.41185	97.5881
2	337022	3.33719	96.6628
3	353239	3.12490	96.8750
4	356519	3.07355	96.9264
5	359302	3.10301	96.8969
6	360004	3.09682	96.9031
7	360566	3.11260	96.8873
8	360736	3.11414	96.8858
9	360858	3.11870	96.8812
10	360901	3.11962	96.8803
11	360928	3.12075	96.8792
12	360939	3.12106	96.8789
13	360945	3.12133	96.8786
14	360948	3.12142	96.8785
15	360950	3.12148	96.8785
16	360950	3.12150	96.8784
17	360951	3.12152	96.8784
18	360951	3.12152	96.8784
19	360951	3.12153	96.8784
20	360951	3.12153	96.8784

Turizm gelirlerinin varyans ayrıştırması sonuçlarının verildiği Tablo 9’a göre yirmi dönem sonunda turizm gelirleri kendisi üzerindeki değişimin %96,87’ni açıklamaktadır. Yine söz konusu tabloya göre ekonomik büyüme değişkeni de turizm gelirlerindeki değişimin % 3,12 oranında açıklamaktadır. Bu nispeten düşük oran yukarıdaki VAR analizinden elde edilen ekonomik büyümeden turizm gelirlerine doğru nedensellik yoktur bulgusunu da desteklemektedir.

5. Sonuç

Ekonomik büyüme olgusu özellikle gelişmekte olan ülkelerde son derece önemlidir. Literatüre bakıldığında gelişmiş ülkelerdeyse son yıllarda büyümenin dinamiklerinin yanı sıra çevre, enerji, doğal kaynaklar vs. gibi alanlarda sürdürülebilirlik konusunun önem kazandığı görülmektedir. Diğer taraftan ekonomik büyümenin çok sayıda makro değişkene bağlı olduğu da bilinmektedir. Turizm gelirleri de ekonomik büyümenin kaynaklarından biri olma özelliğini taşımaktadır. Nitekim turizme dayalı büyüme hipotezi (TLGH) uzunca bir süredir literatürde incelenmektedir. Bu çalışma da konuyu Türkiye özelinde, daha güncel bir dönem aralığıyla ve farklı bir ekonometrik yöntemle yeniden test etmeyi amaçlamaktadır. Bununla birlikte çalışma metodolojik açıdan zaman serisi literatürüne katkıda bulunabilir.

Ekonometrik bir uygulamayı içeren bu çalışmanın bulgularına göre; Türkiye’de turizm gelirlerinden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir Granger nedensellik vardır. Söz konusu nedensellik ilişkisi VAR modeli, etki-tepki analizi ve varyans ayrıştırması analizleriyle de desteklenmiştir. Söz konusu bulgu literatürdeki birçok çalışmanın (Alp (2010), Samimi vd. (2011), Kara vd. (2012), Özer ve Kırca (2014), Koyuncu (2015), Bento (2016), Işık ve Radulescu (2017), Çınar ve Ülker (2018) vd.) sonucunu desteklemektedir. Bununla birlikte çalışmanın sonucu Yavuz

E. YENİSU, Türkiye’de Turizm Gelirleri ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: VAR Analizi

(2006), Hepaktan ve Çınar (2010), Kadir vd. (2010), Kara vd. (2012), Mulok vd. (2012), Yamak vd. (2012), Antonakakis vd. (2013)’nin sonuçlarıyla uyuşmamaktadır.

Dünyada turizm sektörü petrol, kimyasallar ve otomotiv sektörlerinden sonra gelen en büyük uluslararası ticari sektördür. Bununla birlikte söz konusu sektörün artan kişisel gelir ve genişleyen sosyal haklar neticesinde geleceğinin de daha parlak olacağı beklenmektedir. Turizm sektörünün büyüklüğü açısından dünyada ilk on ülkeden biri olan Türkiye özellikle doğal güzellikleriyle yüksek bir turizm potansiyeline sahiptir. Diğer taraftan unutulmamalıdır ki sektör ekonomik açıdan ileri ve geri bağlantılarının yüksek olması nedeniyle de çok sayıda insana istihdam ve gelir olanağı yaratmaktadır. Nihayetinde Türkiye, dört mevsimin aynı anda yaşandığı coğrafyası ile doğu ve batı arasında kültürel bir köprü olması avantajını mutlaka kullanmalıdır. Bununla birlikte Türkiye’de günümüzdeki turizm altyapısı bu atılımı gerçekleştirebilmek için de oldukça müsaittir. Nitekim Türkiye’de deniz, kum, güneş turizmi oldukça gelişmiştir. Fakat Türkiye’nin alternatif turizm olarak da adlandırılan kültür turizmi, sağlık turizmi, kongre turizmi vs. gibi alanlarda da potansiyeli yüksektir. Turizm etkinliklerinde çeşitlendirmeye gitmek şüphesiz ki özellikle dışsal şokların bertaraf edilmesine ve sektörün daha rekabetçi olmasına da imkân tanyacaktır.

E. YENİSU, Türkiye’de Turizm Gelirleri ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: VAR Analizi

Kaynakça

- Akan, Y. ve Işık, C. (2009). Yabancı Ziyaretçi Harcamalarının Ekonomik Büyümeye Etkisi (1970–2007). *Turizm Araştırmaları Dergisi*, 20(2), 197-203.
- Alp, E. A. (2010). Türkiye’de Turizm Gelirleri ile Büyüme Arasındaki İlişkinin Analizi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 28, 13-24.
- Antonakakis, N., Ragouni, M. ve Filis, G. (2013). Time-Varying Interdependencies of Tourism and Economic Growth: Evidence from European Countries. *Munich Personal RePEc Archive*, 1-33.
- Aslan, A. (2008). Türkiye’de Ekonomik Büyüme ve Turizm İlişkisi Üzerine Ekonometrik Analiz. *Munich Personal RePEc Archive*, 1-11.
- Aslan, A. (2015). Does tourism cause growth? Evidence from Turkey. *Current Issues in Tourism*, 19(12), 1176-1184.
- Atan, S. ve Arslanturk, Y. (2012). Tourism and economic growth nexus: an input output analysis in Turkey. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 62, 952 -956.
- Ay, A., Kartal, M. ve Arslan, A. (2015). Turizm-Güdümlü İktisadi Büyüme Hipotezi: Türkiye Üzerine Bir Uygulama. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(38), 816-825.
- Bahar, O. (2006). Turizm Sektörünün Türkiye’nin Ekonomik Büyümesi Üzerindeki Etkisi: VAR Analizi Yaklaşımı. *Yönetim ve Ekonomi*, 13(2), 137-150.
- Bahar, O. ve Bozkurt, K. (2010). Gelişmekte Olan Ülkelerde Turizm-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Dinamik Panel Veri Analizi. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 21(2), 255-265.
- Bento, J. P. C. (2016). Tourism and economic growth in Portugal: an empirical investigation of causal links. *Tourism & Management Studies*, 12(1), 164-171.
- Bento, J. P. C. ve Santos, M. (2012). Tourism as a long-run economic growth factor in Portugal: Evidence from causality analysis. *Revista Turismo & Desenvolvimento*, 17(18), 1759-1765.
- Bouzahzah, M ve Menyari, Y. E. (2013). The relationship between international tourism and economic growth: the case of Morocco and Tunisia. *Munich Personal RePEc Archive*, 1-13.
- Bozgeyik, Y. ve Yoloğlu, Y. (2015). Türkiye’de Turizm Gelirleri ile GSYH Arasındaki İlişki: 2002-2014 Donemi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(40), 627-640.
- Bozkurt, E. ve Topçuoğlu, Ö. (2013). Türkiye’de Ekonomik Büyüme ve Turizm İlişkisi. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi*, 7, 91-105.
- Brida, J. G., Lanzilotta, B. ve Pizzolon, F. (2016). Dynamic relationship between tourism and economic growth in MERCOSUR countries: a nonlinear approach based on asymmetric time series models. *Economic Bulletin*, 36(2).
- Chou, M. C. (2013). Does tourism development promote economic growth in transition countries? A panel data analysis. *Economic Modelling*, 33, 226–232.
- Chulaphan, W. ve Barahona, J. F. (2017). Contribution of disaggregated tourism on Thailand's economic growth. *Kasetsart Journal of Social Sciences*, 30, 1-6.
- Çetintaş, H. ve Bektaş, Ç. (2008). Türkiye’de Turizm ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Kısa ve Uzun Dönemli İlişkiler. *Turizm Araştırmaları Dergisi*, 19(1), 37-44.
- Çınar, M. ve Ülker, B. (2018). The Long-Run Relationship between Economic Growth and Tourism Revenue: The Case of Turkey and TRNC. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 17(2), 592-602.
- Çoban, O. ve Özcan, C. C. (2013). Türkiye’de Turizm Gelirleri-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Nedensellik Analizi (1963-2010). *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 8(1), 243-261.
- Değer, M. K. (2006). Turizme ve İhracata Dayalı Büyüme: 1980-2005 Türkiye Deneyimi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 20(2), 67-86.
- Dickey, D. A. ve Fuller, W. A. (1979). Distribution of the Estimators for Autoregressive Time Series with a Unit Root. *Journal of the American Statistical Association*, 74 (366), 427-431.
- Ekanayake, E. M. ve Long, A. E. (2012). Tourism Development and Economic Growth in Developing Countries. *The International Journal of Business and Finance Research*, 6(1), 51-63.
- Enders, W. (1995). *Applied Econometric Time Series*. New York: Iowa State University.

E. YENİSU, Türkiye’de Turizm Gelirleri ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: VAR Analizi

- Enders, W. (2010). *Applied Time Series Econometrics*. New York: Wiley.
- Hepaktan, E. ve Çınar, S. (2010). Turizm Sektörünün Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri. *Celal Bayar Üniversitesi SBE Dergisi*, 8(2), 135-154.
- Hüseyini, İ. ve Doru, Ö. (2017). Türkiye ve Gelişmiş Ülkelerde Turizm Gelirleri ve GSYH Arasındaki İlişkinin Yeni Nesil Panel Veri Testleri ile İncelenmesi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(53), 739-746.
- İşık, C. ve Radulescu, M. (2017). Investigation of the Relationship between Renewable Energy, Tourism Receipts and Economic Growth in Europe. *Statistika*, 97(2), 85-94.
- Jayathilake, B. (2013). Tourism and Economic Growth in Sri Lanka: Evidence from Cointegration and Causality Analysis. *International Journal of Business, Economics and Law*, 2(2), 22-27.
- Kadir, N. ve Karim, M. Z. A. (2012). Tourism and Economic Growth in Malaysia: Evidence from Tourist Arrivals from ASEAN-S Countries. *Economic Research*, 25(4), 1089-1100.
- Kadir, N., Nayan, S. ve Abdullah, M. S. (2010). The Causal Relationship between Tourism and Economic Growth in Malaysia: Evidence from Multivariate Causality. *Tourism & Management Studies*, 6, 16-24.
- Kara, O., Çömlekçi, İ. ve Kaya, V. (2012). Turizm Gelirlerinin Çeşitli Makro Ekonomik Göstergeler İle İlişkisi: Türkiye Örneği (1992 – 2011). *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(8), 75-100.
- Kareem, O. I. (2013). A Reassessment of Tourism-Exports Led Growth Hypothesis in Africa. *American Journal of Tourism Research*, 2(1), 130-140.
- Kaygısız, A. D. (2015). Net Turizm Gelirleri ve Büyüme İlişkisi: Var Model-Granger Nedensellik Analizi. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 7(2), 155-164.
- Kızılgöl, Ö. (2006). Türkiye’de İhracata ve Turizme Dayalı Büyüme Hipotezinin Analizi: Eşbütünleşme ve Nedensellik İlişkisi. *Akademik Bakış*, 10, 1-19.
- Kızılgöl, Ö. ve Erbaykal, E. (2008). Türkiye’de Turizm Gelirleri ile Ekonomik Büyüme İlişkisi: Bir Nedensellik Analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(2), 351-360.
- Koyuncu, F. T. (2015). Turizm Gelirlerinin Türkiye’nin Makroekonomik Performansına Katkısı: Ekonometrik Bir Çözümleme. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(38), 959-968.
- Kreishan, F. M. (2015). Empirical Study on Tourism and Economic Growth of Bahrain: An ARDL Bounds Testing Approach. *International Journal of Economics and Finance*, 7(11), 1-9.
- Kumar, R. R., Loganathan, N., Patel, A. ve Kumar, R. D. (2015). Nexus between tourism earnings and economic growth: a study of Malaysia. *Qual Quant*, 49, 1101-1120.
- Lashkarizadeh, M., Keshmir, Z., Gashti, H. P. ve Shahrivar, R. B. (2012). Evaluation of the Relationship between Tourism Industry and Economic Growth in Iran. *Asian Journal of Business and Management Sciences*, 1(9), 88-97.
- Lean, H. H. ve Tang C. F. (2010). Is the Tourism-led Growth Hypothesis Stable for Malaysia? A Note. *International Journal of Tourism Research*, 12, 375-378.
- Mackinnon, J. G. (1996). Numerical Distribution Functions for Unit Root and Cointegration Tests. *Journal of Applied Econometrics*, 11, 601-618.
- Makochehanwa, A. (2013). An analysis of tourism contribution to economic growth in SADC Countries. *BOJE: Botswana Journal of Economics*, 42-56.
- Malik, S., Chaudhry, I. S. ve Sheikh, M. R. (2010). Tourism, Economic Growth and Current Account Deficit in Pakistan: Evidence from Co-integration and Causal Analysis. *European Journal of Economics, Finance and Administrative Sciences*, 22, 21-31.
- Mishra, P. K., Rout, H. B. ve Mohapatra, S. S. (2010). Causality between Tourism and Economic Growth: Empirical Evidence from India. *European Journal of Social Sciences*, 18(4), 518-527.
- Mulok, D. M., Kogid, M., Asid, R., Lily, J. ve Mansur, K. (2012). Tourism Aand Economic Growth Linkages in Malaysia. *Journal for Sustainable Tourism Development*, 1(1), 3-10.
- Nonthapot, S. (2013). Tourism and Economic Growth of Thailand Testing: New Evidence from ARDL and Rolling Window Approaches. *I J A B E R*, 11(2), 251-260.

E. YENİSU, Türkiye’de Turizm Gelirleri ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: VAR Analizi

- Ohlan, R. (2017). The relationship between tourism, financial development and economic growth in India. *Future Business Journal*, 3, 9-22.
- Özcan, C. C. (2015). Turizm Gelirleri-Ekonomik Büyüme İlişkisinin Simetrik ve Asimetrik Nedensellik Yaklaşımı ile Analizi: Türkiye Örneği. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6, 177-199.
- Özer, M. ve Kırca, M. (2014). Turizm Gelirleri, İhracat ve İktisadi Büyüme Arasındaki İlişkilerin Zaman Serisi Analizi. III. *Disiplinlerarası Turizm Araştırmaları Kongresi’nde sunulmuş bildiri, 04-05 Nisan 2014, Kuşadası/Aydın*, 684-707.
- Özgen, F. B. ve Güloğlu, B. (2004). Türkiye’de iç Borçların iktisadi Etkilerinin VAR Tekniği ile Analizi," *METU Studies In Development*, 31, 93-114.
- Paudyal, S. (2012). Does Tourism Really Matter for Economic Growth? Evidence from Nepal. *NRB Economic Review*, 48-66.
- Polat, E. ve Günay, S. (2012). Türkiye’de Turizm ve İhracat Gelirlerinin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisinin Testi: Eşbütünlük ve Nedensellik Analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 16(2), 204-211.
- Samırkaş, M. ve Samırkaş, M. C. (2014). Turizm Sektörünün Ekonomik Büyümeye Etkisi: Türkiye Örneği. *İşletme Fakültesi Dergisi*, 15(1), 63-76.
- Samimi, A. J., Sadeghi, S. ve Sadeghi, S. (2011). Tourism and Economic Growth in Developing Countries: P-VAR Approach, *Middle-East Journal of Scientific Research*, 10(1), 28-32.
- Sampayo, F. M. ve Vale, S. S. (2012). Tourism and Growth in European Countries: An Application of Likelihood-Based Panel Cointegration. *Working Papers (Institute University of Lisbon)*, 1-22.
- Sarmidi, T. ve Salleh, N. (2010). Dynamic inter-relationship between trade, economic growth and tourism in Malaysia. *Munich Personal RePEc Archive*, 1-12.
- Savaş, B., Beşkaya, A. ve Şamiloğlu, F. (2010). Analyzing the Impact of International Tourism on Economic Growth in Turkey. *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(12), 121-136.
- Seghir, G. S., Mostefa, B., Abbas, S. M. ve Zakarya, G. Y. (2015). Tourism Spending-Economic Growth Causality in 49 Countries: A Dynamic Panel Data Approach. *Procedia Economics and Finance*, 23, 1613-1623.
- Tang, C. F. ve Abosedra, S. (2016). Tourism and growth in Lebanon: new evidence from bootstrap simulation and rolling causality approaches. *Empirical Economics*, 50, 679-696.
- Terzi, H. (2015). Is The Tourism-Led Growth Hypothesis (TLGH) Valid For Turkey?. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 16(2), 165-178.
- Topallı, N. (2015). Turizm Sektörünün Türkiye’nin Ekonomik Büyümesi Üzerindeki Etkisi: 1963-2011. *International Journal of Economic and Administrative Studies*, 7(14), 339-352.
- Uysal, D., Erdoğan, S. ve Mucuk, M. (2004). Türkiye’de Turizm Gelirleri ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki (1992-2003). *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 4(8), 163-170.
- Yalçınkaya, Ö. ve Karabulut, K. (2017). Turizm Gelirlerinin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri: Türkiye Üzerine Dönemsel ve Yapısal Kırılmalı Bir Zaman Serisi Analizi (1965-2016). *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(52), 1232-1248.
- Yamak, N., Tanrıöver, B. ve Güneysu, F. (2012). Turizm – Ekonomik Büyüme İlişkisi: Sektör Bazında Bir İnceleme. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 26(2), 205-220.
- Yavuz, N. Ç. (2006). Türkiye’de Turizm Gelirlerinin Ekonomik Büyümeye Etkisinin Testi: Yapısal Kırılma ve Nedensellik Analizi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 7(2), 162-171.